

НАПРЯМ 8. МЕНТАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ Й МІФОТВОРЧІСТЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-562-7-58>

Меркуш Є. М.,

аспірант кафедри практичної психології

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Науковий керівник: Лозова О. М.,

доктор психологічних наук,

професор кафедри практичної психології

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ГЕНЕРАЦІЇ НАРАТИВІВ У ПРОЦЕСІ УСВІДОМЛЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ: РОЛЬ ГРУПОВОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядаються соціально-психологічні механізми генерації наративів у процесі усвідомлення колективної травми, з акцентом на роль групової самоідентифікації в соціокультурному просторі України. Колективна травма (Голодомор, війна 2014/2022 рр.) формує наративи як інструмент сенсотворення та трансгенераційної передачі, впливаючи на національну ідентичність. За теоріями Г. Таджафела (соціальна ідентичність) та П. Штомпки (соціально-культурна травма), ідентифікація модерує наративи, посилюючи згуртованість чи поляризацію, через витіснення спогадів, міфологізацію та амбівалентність ролей (жертва/агресор).

Ключові слова: колективна травма, наративи, групова самоідентифікація, національна ідентичність, трансгенеративна передача, соціокультурний простір України, посттравматичне зростання.

Merkush Ye. Social-psychological mechanisms of narrative generation in the process of realizing collective trauma: the role of group self-identification in the sociocultural space of Ukraine

Summary. This article explores the socio-psychological mechanisms underlying the generation of narratives in the context of collective trauma awareness, with a particular emphasis on the role of group self-identification

within Ukraine's socio-cultural space. Collective trauma, such as the Holodomor and the wars of 2014/2022, produces narratives that function as tools for meaning-making and transgenerational transmission, significantly shaping national identity. Drawing on the theories of H. Tajfel (social identity) and P. Sztompka (socio-cultural trauma), the article posits that identification serves as a moderating force in these narratives, either fostering cohesion or exacerbating polarization through mechanisms such as memory displacement, mythologization, and the ambivalence of roles (victim/ aggressor).

Key words: collective trauma, narratives, group self-identification, national identity, transgenerational transmission, socio-cultural space of Ukraine, post-traumatic growth.

Колективна травма – масовий психологічний досвід від війн, геноцидів чи окупацій – формує соціокультурний простір групи через генерацію наративів [1]. Ці спільні історії перетворюють хаотичний досвід на структурований сенс. Усвідомлення травми відбувається через механізми, де групова самоідентифікація посилює згуртованість або поляризацію [2]. В Україні, насиченій історичними (Голодомор) та сучасними (війна 2014/2022 рр.) травмами, наративи еволюціонують, впливаючи на національну ідентичність [3]. Трагічні моменти витісняють неприємні спогади, замінюючи їх міфологізованими версіями для колективного копіngu [5].

Генерація наративів – динамічний процес інтерпретації травми через колективну пам'ять [6]. Наративи передають досвід поколіннями, формуючись у дискурсах та значенствотворенні [7]. Механізми включають трансгенеративну передачу історій жертвизації чи опору, що впливають на емоції та поведінку [8]. Наративи фреймуються як "загроза" (гіпервіглантність) або "виклик" (резильєнтність), задовольняючи потреби в гідності [9]. Кириченко зазначає: нації витісняють спогади, перетворюючи травму на героїчні епоси. У Голодоморі травма стає символом виживання, але породжує "режим виживання" та страх голоду, передаючись соціокультурно, епігенетично й сценарно [3]. За Штомпою, травма – процес від радикальних змін, що руйнує стабільність і викликає аномію (Дюркгейм) [10].

Групова самоідентифікація виступає ключовим механізмом модуляції наративів і процесу усвідомлення колективної травми. За теорією соціальної ідентичності, приналежність особи до певної групи формує її поведінку, емоційні реакції і сприйняття подій. Сильна ідентифікація посилює наративи жертви, які можуть стати джерелом конкуренції між групами, або, навпаки, формує емпатію і просоціальні дії у рамках інклюзивної групи. З психологічної точки зору, аттачмент (емоційний зв'язок) із групою сприяє розвитку резильєнтності –

здатності подолати негативні наслідки травми, тоді як глорифікація групи чи її символів – підвищує чутливість до загроз і конфліктів [11]. Травматичні події формують колективні емоції, зокрема сором і вину, що часто супроводжуються відкиданням "інших" чи відхиленням членів, які вважаються загрозою для цілісності групи. Інклюзивна ідентифікація може зменшувати конфлікти та сприяти миру, тоді як ексклюзивна – провокувати ескалацію напруженості.

Згідно з теорією Пьотра Штомпки, зіткнення культурних моделей (комунізм і капіталізм) спричинює як первинну травму (шок від змін), так і вторинну (економічні труднощі), а мас-медіа відіграють роль у формуванні наративів та управлінні цими травмами. Наративи вирівнюють Україну з Заходом, посилюючи європейську ідентичність. Війна сегрегує від російської культури, інтегруючи з "дружніми" (Польща) через спільні травми. Розпад СРСР викликав ностальгію, пасивність, еміграцію [10].

В українському контексті (за Віктором Кириченком) стійка групова ідентичність посилюється війною, зростаючи через наративи героїзму ЗСУ, волонтерів і широкої громадської підтримки. Голодомор об'єднує українців навколо ролі жертви, хоча рольові дисонанси (жертва проти виконавця) витісняються заради збереження позитивної колективної ідентичності. В Україні травма війни (окупація 2014 р., вторгнення 2022 р.) прискорила еволюцію наративів до трьох основних – "Боротьба за культуру", "Мультикультурний", "Громадянська єдність" [4].

Список використаних джерел:

1. Горностай П. П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології. 2018. Вип. 7. С. 54–68.
2. Кириченко В. В. Психологічна природа міжгрупового протистояння та еволюція суспільних відносин. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 7. Житомир-Київ-Краків : Вид. О. О. Євинок, 2016. С.312–323.
3. Кириченко В. В. Суспільна інтеграція та протистояння у межах спільної історії України та Польщі. Теорія і практика сучасної психології. 2018. No 1. С. 45–51.
4. Кириченко В. В. Історична пам'ять українців: до проблеми психологічного вивчення українсько-польського протистояння та примирення. Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти і родини в умовах війни : міжнародне науково-практичне видання / за заг. ред. І. Маноха, Г. Собчук. Том II. Варшава-Київ : ПАН Гнозис, 2018. С. 43–57.

5. Мазяр О. «...он человек не советский»: хроніка державного злочину. Житомир : Вид-во ТОВ «Видавничий Дім “Бук-Друк”», 2022. 414 с.
6. Чачко С. Л. Психічна травма і посттравматичне зростання особистості як чинники соціальних змін. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2011. Вип. 26. С. 268–276.
7. Чачко С. Л. Психічна травма та етнічна ідентичність особистості. Наука і освіта. 2011. No 1. С. 87–90.
8. Gorbunova V., Klymchuk V. The Psychological Consequences of the Holodomor in Ukraine. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2020. Vol. VII. No 2. P. 33–61.
9. Vollhardt, J. R., & Bilewicz, M. (2013). After the genocide: Psychological perspectives on victimhood and reconciliation in post-Holocaust Jewish and post-communist Polish societies. *Political Psychology*, 34(2), 271–289.
10. Sztompka P. Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji. Warszawa: ISP PAN, 2000.
11. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47). Brooks/Cole.